

Slovenský literárny jazyk v dolnozemských diaspórach

*(Úvaha o jazykovedných prácach vojvodinského
slovenského básnika Miroslava Dudka)*

Peter Andruška

Produktívny slovenský literárny život v diaspóre ponúka jazykovedcom (a nielen im) nepreberné množstvo tém, aktuálnych a zaujímavých, pravda, treba o nich vedieť. V tomto svojom presvedčení vychádzam zo skúseností, ktoré som získal a získavam ustavične v rámci svojho záujmu o slovenské národnostné literatúry na Dolnej zemi (teda v Maďarsku, Rumunsku a v Srbsku).

Kedysi som si tiež myslel, že prvoradou úlohou materského jazykového prostredia je dožadovať sa toho, aby aj národnostní spisovatelia vo svojej tvorivej práci využívali v prvom rade (ba výlučne) spisovný jazyk, v našom prípade – spisovnú slovenčinu v takej podobe, v akej sa používa na Slovensku. Takýto – nielen môj – postoj trval dovtedy, kým sa neozvali „dotknutí“ autori a nepripomenuli, že každá diaspóra má svoje osobitosti aj v jazykovej oblasti, a kým som aj sám nezistil, že naozaj sa nedá navliekať chomút slovenského spisovného jazyka zo Slovenska (radšej hovorím o literárnom jazyku) na tvorivú (v prvom rade beletristickú) prácu slovenských národnostných autorov. Ostatne aj na Slovensku uznávaný vojvodinský básnik, prozaik, esejista, kritik Víťazoslav Hronec to – v Nitre pred desiatimi rokmi na medzinárodnej konferencii Slovenčina a slovenská kultúra v živote zahraničných Slovákov – povedal takto:

Slovenčina v enklávnych spoločenstvách na bývalej Dolnej zemi má svoje špecifickosti ako každý iný živý jazykový organizmus. A je len samozrejmé, že aj slovenská beletristická spisba, ktorá sa tam pestuje už poldruha storočia, tieto špecifickosti zaznamenáva. Je to vlastne jej povinnosť, ak chce zobrazovať skutočný život tamojších Slovákov. V rovnakej miere, akou napríklad Martin Kukučín používal chorvátske slová pri zobrazovaní dalmatínskeho prostredia, alebo Pál Závada slovenské pri zobrazovaní slovenskej dediny v Maďarsku v románe napísanom po maďarsky, v takej miere aj slovenský spisovateľ z Juhoslávie musí používať špecifické nárečové a inojazykové výrazivo v procese beletristického uchopovania slovenského vojvodinského prostredia... Spisovná slovenčina v dielach slovenských enklávnych spisovateľov nemôže a ani nesmie byť celkom identická so spisovnou slovenčinou diel napísaných na Slovensku...

Otázkam jazyka a jeho využívania v dolnozemskej literárnej, ale aj spoločenskej prostredí sa venuje viacero popredných odborníkov – jazykovedcov, spisovateľov, etnológov – aj v úzkej spolupráci s jazykovedcami zo Slovenska. V Maďarsku je to v prvom rade Anna Divičanová (spomeňme aspoň jej knižné práce *Dimenzie národnostného bytia a kultúry*, 2002, *Premeny tradičnej kultúry Slovákov v Maďarsku*, 2001, *Jazyk, kultúra, spoločnosť*, 1999), ale otázkam jazyka v diaspóre (z hľadiska umeleckej prózy či folklóru, teda zo širšieho, kontextového hľadiska) sa venujú aj Katarína Maruzsová-Šebová, Andrej Krupa, Ján Chlebnický, nedávno zosnulý Ján Gomboš, Július Dedinský (ba už v devätnástom storočí Ľudovít Haan, Michal Zsilinsky atď.), zo sociologického hľadiska skúma slovenský jazyk v maďarských podmienkach napríklad Alžbeta Uhrinová (*Používanie materinského jazyka v kruhu slovenskej inteligencie v Békešskej Čabe*, 2004). V prvom rade otázkam jazyka je venovaný zborník *Slovenský jazyk v Maďarsku* (2008), ktorý zostavili Alžbeta Uhrinová a Mária Žiláková, ostatne takáto orientácia vyplýva už z názvu publikácie. Štúdie z rokovaní vedeckých konferencií, organizovaných Výskumným ústavom Slovákov, vyšli už v troch obsiahlych zborníkoch *Slovenčina v menšinovom prostredí* (2003, 2007, 2008). Autormi týchto štúdií sú spisovatelia, jazykovedci, historici, etnológovia, publicisti z Maďarska a z ďalších krajín, kde sa slovenčina používa ako prostriedok umeleckej či odbornej komunikácie, alebo bežnej konverzácie. Vyšli *Atlas slovenských nárečí Slovákov v Maďarsku* (1993) aj *Atlas slovenskej ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku* (1996) a jazykovým otázkam sa napríklad nevyhýbali ani jednotlivé zväzky *Národopisu Slovákov v Maďarsku*.

Osobitné (a osobité) miesto pri skúmaní slovenského literárneho jazyka v maďarskom prostredí majú napríklad Andrej Krupa a najmä Štefan Lami, ich zberateľská práca, sprítomňovanie jazykového materiálu prostredníctvom výtvorov ľudovej slovesnosti.

V rumunskej časti Dolnej zeme sa o kultiváciu slovenského jazyka starajú najmä literáti. Jazykovedným otázkam sa venuje prozaik a etnograf Pavel Rozkoš, poetka a prozaička Dagmar Mária Anocová, vo svojich odborných a publicistických prácach sa jazyku nevyhýbal ani básnik Ondrej Štefanko. Spomenúť by sme mohli ďalších odborníkov, slovenských aj rumunských. V spolupráci s odborníkmi zo Slovenska tiež vytvorili *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Rumunsku* (1998). Aj bratislavskí odborníci prispeli k výskumu slovenčiny v rumunskom prostredí. Mojmir Benža vydal knižku *Jazyk a spôsob života Slovákov v Rumunsku* (2007), Ján Kerdo je autorom *Rumunsko-slovenského frazeologického slovníka* (2004). Medzi tvorcov slovníkových diel sa zaradil aj už spomínaný Pavol Rozkoš prácou *Dialektologický slovník slovenského nárečia v Nadlaku* (2007). Tento spisovateľ na „závadovský“ spôsob, či na spôsob Jadviginho vankúšika napísal novelu *Na svadbe*, v ktorej strieda spisovný variant jazyka s miestnym nárečím, pričom

voľba jazykového materiálu je daná rozličnosťou literárnych postáv. Rozkošovým dielom je aj kniha *Folklór Slovákov z rumunského Banátu* (1983), či takisto dialektologická práca *Studia banatica slovacica* (2001). Skúmanie slovenských nárečí v rumunskom Banáte bolo predmetom vedeckého záujmu rumunskej jazykovedkyne Silvie Niță-Armaș (vydala *Slovenské nárečia v rumunskom Banáte*, 1996). Na svojský jazyk slovenskej ľudovej piesne v rumunskom Banáte upozorňujú Dagmar Mária Anocová a Ondrej Štefanko v doslove k zbierke *Tečie voda po Maruši* (1986). Jazyk ľudovej piesne sprítomňuje zbierka Martina Hargaša *Slovenské ľudové dolnozemske piesne v Rumunsku* (1998).

Bohatý materiál o jazyku a jazykovedných otázkach, o krásnej literatúre z jazykového hľadiska nachádzame v prostredí vojvodinských Slovákov. Otázky jazyka skúmajú spisovatelia, literárni historici, pedagógovia, jazykovedci: Michal Filip, Mária Myjacová, Daniel Dudok, Miroslav Dudok, Vítázoslav Hronec, Michal Harpáň...

Za špecifický prínos môžeme pokladať práce Miroslava Dudka, ktorého síce vnímame v prvom rade ako básnika (vydal knihy veršov *Schody do básne*, 1975, *Svetelný korbáč*, 1977, *Pečať*, 1980, *Multo plus*, 1982, *Ruberoid*, 1984, *Posuvná hranica*, 1995, *Krátky dych*, 1995, a *Tiché putovanie v príbehu*, 2002), ale rovnocennou súčasťou jeho tvorivých aktivít a ambícií je aj podstatne exaktnejšia jazykoveda.

Básnik a jazykovedec Dudok vníma jazyk ako základný prostriedok slovesných tvorivých procesov, teda aj v jazykovednej práci mu ide predovšetkým o krásnu literatúru, o beletristickú tvorbu a jej umiestnenie v súradniciach textu, jazykovej štruktúry (a kultúry). Výsledky svojich výskumov (analýz) jazykového materiálu, jazykových kompetencií, možností, ktoré ponúka jazyk vo svojej gramatickej, štylistickej, významovonosnej a významotvornej funkcii, Dudok predstavil v niekoľkých knižných publikáciách. Najprv to bola „Glutinácia textu v slovenčine a v srbochorvátčine“ (1997), takmer súbežne s ňou vyšiel „Vývin slovakistiky“ (1997). Nasledovali úvahy o všeobecnej polohe pluricentrického vývinu modernej slovenčiny, o prirodzenom bilingvizme (aktuálnom v každom etnicky nesúrodnom, viacjazyčnom prostredí), o „pulzačných vektoroch enklávnej slovenčiny“. Je povšimnutiahodné, že tieto úvahy tvoria jadro Dudkových knižiek „Úvod do textiky“ (1998), „Náveje“ (2001) i „Zachránený jazyk“ (2008) majú významovú postupnosť, smerujú od všeobecného (teoretického) ku konkrétnemu (beletristickému), vedec sa opiera o literárny materiál, vznikajúci predovšetkým, ba najmä v dolnozemskej, vojvodinskej slovenskej prostredí, pritom nezanedbateľné je i to, že Dudka v jeho výskumoch zvýhodňujú aj skúsenosti tvorcu-básnika. Napokon svoj postoj k problematike textu tento autor vysvetľuje aj sám, píše, že mu je blízka „predstava o texte ako o ucelenej,

významovo uzavretej komunikatívnej jednotke na vrchole jazykovej pyramídy, zatiaľ čo termín diškurz používame vo význame globálnejšieho textového rámca, zatektu, čiže relatívne širokého spektra okolností, za ktorých sa konkrétny text rodí a v ktorých funguje ako vecná alebo estetická informácia, základná komunikačná jednotka“.

K interpretáciám konkrétnych literárnych diel sa Miroslav Dudok dostáva cez výskum „konfrontačnej textovej gramatiky“, všíma si najmä „mikrokompozície v slovenčine a v srbčine“, čo je prirodzené, veď jeden i druhý jazyk pozná z každodennej ľudskej i autorskej skúsenosti. Aj do týchto Dudkových úvah vstupujú konkrétni autori a ich diela (napríklad Milan Rúfus a Paľo Bohuš), „kontextové metaforiká“, prostredníctvom ktorých približuje metaforické odlišnosti „videnia“ Slováka spod Tatier a Slováka z Panónskej nížiny, čo, prirodzene, má vplyv aj na „textáciu“ v dielach spomínaných autorov, a nielen v tých. Do tohto tematického prostredia Dudok zaradil aj svoju štúdiu o otázkach textu v diele VHV (Vladimíra Hurbana Vladimírova, dolnozemskeho dramatika zo Starej Pazovy), v románovej tvorbe básnika Jána Labátha, v poézii Paľa Bohuša, Pavla Mučajiho, v poviedke postmoderného Zoroslava Speváka až po výklad básnického diela svojho rovesníka Zlatka Benku. Dudkove texty tu oscilujú medzi literárno-kritickým hodnotením a pragmatikou odosobnenej literárnovednej interpretácie. Dudok svoje úvahy prakticky ukotvuje, keďže „očakáva kritickú recepciu diel“, ktoré skúma, ale aj „recepciu u väčšiny čitateľov, ktorí majú vybudované čitateľské návyky pri čítaní básnických textov“.

Od teoretických otázok textu k čitateľskej recepcii postupuje básnik a jazykovedec Miroslav Dudok v súbore štúdií, glos i drobných esejí „Náveje“. Atraktívnosť (problémová dráždivosť) tejto knihy naznačuje už jej podnadpis: „Prolegomena do liter(m)árnosti textu“. Pravda, nejde tu o „márnosť“ literárnosti, ani o „literárnosť“ márnosti, o jej jazykovú kon-kretizáciu. V týchto Dudkových textoch sa odohráva príbeh jazyka v pragmatických pozíciách. Jazyk (a text) autor posúva do pozície účastníka komunikačného procesu, skúma prácu s textom v autorskej tvorbe i z hľadiska čitateľa. Zaujímavé je Dudkovo zistenie o „manipulovaní“ s textom v redakčnej práci (kapitolka „Mlčanie v literárnom diškurze“; mimochodom, otázke mlčania v literatúre sa venovali aj iní autori). Napríklad píše (v súvislosti s praxou v literárnom časopise Nový život, ktorého „podaktorí redaktori dodnes nezabezpečili kritickú reflexiu niektorých literárnych diel“) o manipulovaní „s literárnym textom v sociálnej komunikácii“, v dôsledku čoho môžu z literárneho procesu „vypadnúť“ celé skupiny autorov a diel, keďže sú vedome a tendenčne akceptovaní len istí tvorcovia (jav bežný aj v súčasnej praxi). V knižke, ktorá sa začína štúdiou o štýle a o vzťahoch medzi štýlom a textom, Dudok prechádza (popri otázkach o literárnej situácii, ktoré prenikajú do jeho textov) k analýzam vzťahov medzi slovenskými a srbskými textami v teoretickej

jazykovej oblasti, aj v procese prekladu a glutinácie textov, glosuje „literárnu dynamickosť“, až sa dostáva k poetike prekladu (v jeho texte sa na jednej ploche stretnú Ján Labáth – prekladateľ a Jovan Jovanovič Zmaj, ba aj Walt Whitman a Ján Vilikovský ako teoretik prekladu či Josef Hrabák a ďalší autori), až napokon jeho rozmyšľanie o texte a literatúre vyústi do literárnohistorickej polohy (v kapitole Erdevický literárny miestopis; tu dodajme, že Erdevík je jeho rodisko). Dudok ponúka texty, v ktorých nechýbajú prvky eseje ani striktné jazykovednej štúdie, vo svojich textoch sa pohybuje slobodne, ale nie „postmoderne“ rozpačito, jeho „liter(m)árnosti“ nechýba dôvera k textu, jeho akceptovanie ako výsledku tvorivého procesu (napríklad v trojvzťahu jazyk-štyl-text, a žiada sa doplniť aj: čitateľ ako príjemca výsledkov textotvorby).

Knihy Miroslava Dudka sú zaujímavo „dotované“ i v oblasti terminológie. Hovorí (píše, rozpráva) o textike, o predtextovej entite, o texte ako komunikatívnej jednotke, o textácii štýlu, literárnej znášanlivosti, o mlčaní v literatúre – a v literatúre o literatúre, o intertexte a pod., ale aj o pulzačných vektoroch a enklávnej slovenčine, o jazykovej intolerancii, preventívnej jazykovede, spiacom jazyku, asymetrickom bilingvizme, o revitalizácii jazyka, pravda, to sme sa už dostali ku knihe Zachránený jazyk, v ktorej – z jazykového hľadiska – vrcholí autorov zámer písať o jazyku (a texte) v prvom rade na základe vojvodinských slovenských literárnych reálií (a skúseností).

Knihu Zachránený jazyk autor rozdelil do troch, resp. štyroch častí (štvrtú tvorí „desatoro zachovania“ slovenčiny ako minoritného jazyka). Ťažisko diela je v štúdiách (mozaike na seba nadväzujúcich štúdií) o jazykovej identite enklávnej a diasporálnej slovenčiny, o slovenčine v „reálnom existenčnom prostredí“ (tej-ktorej národnostnej diaspóry), o pluricentrizme slovenského jazyka, o slovenčine v spoločenskom diškurze a o pulzačných vektoroch enklávnej slovenčiny. Na tieto predovšetkým všeobecne ladené state plynulo nadväzujú analýzy pozícií jazyka v konkrétnych národnostných lokalitách (slovenčina v Rumunsku a vo Vojvodine, vo Veľkom Bánhedeši...) a svoje završenie nachádzajú v prácach o problematike prirodzeného bilingvizmu, v rámci ktorého Dudok skúma otázku, ktorú pomenoval ako hostujúci kód. Všetky tieto práce smerujú k záchrane slovenského jazyka, ovplyvňovaného osobitosťami vývinu v slovenských diaspórach, majúcich svoj rozličný vývin.

Zo štúdií Miroslava Dudka môžeme vydedukovať (alebo aspoň vytušiť) otázku, či osobitosti slovenčiny v jednotlivých diaspórach povedú k urýchľovaniu zániku tohto jazyka v jeho diasporálnych pozíciách, alebo budú prispievať k obohacovaniu slovenského jazyka v jeho celostnej (spisovnej, literárnej) podobe, ktorú reprezentuje najmä slovenčina na Slovensku. Ako som naznačil už vyššie, pre Dudka (básnika, jazykovedca, občana) je aktuálna druhá možnosť,

keďže prostredníctvom tohto jazyka môže najlepšie prezentovať hodnoty kultúry svojho etnika, v ňom (a prostredníctvom neho) uskutočňuje vstupovanie do širšieho kultúrneho kontextu európskeho, ba svetového, presne tak, ako aj iné etniká (či už diasporálne alebo väčšinové) prostredníctvom svojich jazykov. Okrem toho tieto práce (a knihy) Miroslava Dudka sú satisfakciou pre každého, kto sa usiluje presvedčiť slovenskú väčšinovú kultúrnu pospolitosť (a, prirodzene, nielen tú), že na Dolnej zemi vzniká národnostná (menšinová) slovenská literárna kultúra, ktorá je nezanedbateľná pre slovenskú kultúru ako celok, ktorá poskytuje dostatok materiálu aj na seriózne jazykovedné výskumy, a to aj tým (a preto), lebo literárny jazyk v diaspóre čerpá z troch prameňov: z vlastnej jazykovej tradície, zo spisovného (literárneho) jazyka materského národa i z jazyka národa väčšinového, no inovačných (inšpiračných) zdrojov by sme mohli vymenovať i viac.